Acta Siculica 2011, 687–698

Vajda András

A SZAKRÁLIS TER(EK) ÍRÁSHASZNÁLATA SÁROMBERKÉN

A falusi települési térstruktúrában a templom (és a templomkert) mint komplex funkciókkal rendelkező térszerkezeti elem a közösség kollektív identitását, valláserkölcsét, gazdasági aspirációit, nemzeti érzelmeit kifejező szimbolikus cselekvések, tárgyak és iratok/feliratok gyűjtőmedencéje. Assmann a kései egyiptomi kultúra bemutatása kapcsán mondja, hogy a templom volt az írásosan és textuálisan megtámogatott rituális koherencia szilárd burka, ezen alapult a kultúra folytonossága.[1]

A templom ősidők óta a települések térbeli tagolásának legfontosabb eleme, kiindulópontja. „A templom – írja Fehérvári Marcell – központi elhelyezkedésébe számos mitikus képzet sűrűsödött: úgy vélték, hogy a földet és mennyet összekötő világtengely a templomon halad át, azaz összekötő kapocs az emberi világ és az isten között."[2] A templomnak a keresztény tanok szerint égi modellje, transzcendentális előképe van. Éppen ezért a templom – mondja Mircea Eliade – kozmológiai szent hely, mely a világot minduntalan megszenteli, mert azt egyszerre átfogja és képviseli.[3] Mivel a templom a világ képe, időbeli szimbolizmust is tartalmaz. Egy tér-időbeli látótérben a kettő metszéspontját képezi.[4] „A templom – írja ennek kapcsán Keszeg Vilmos – a horizontális térben központi, centrális, paradigmatikus helyet foglal el. [...] A körülötte, a közelében, az altemplomban lévő temetkezések révén pedig a lineáris idő és az időtlenség találkozáspontja."[5]

Vidéki környezetben a templom, mint a település legmagasabb épülete, messze kimagaslik a többi épület közül, és ahogy a településtől egyre távolodunk, a templomtorony képezi az egyetlen olyan emberi kéz alkotta jelet, amely a település létére utal. A templom(torony) tehát „térbeli felkiáltójel", „fókuszpont", és mint ilyen, a tértagolás szempontjából fontos koordináló és orientáló szerepe van. Olyan csomópont, melynek szerepe túllépi a templomkert és a vallás határait, maga köré szervezve az egész társasági és közösségi életet.[6] Falusi környezetben a templom környéke egyet jelent a főtérrel.

A templom a hatalom (térbeli) koncentrációja, a város az ország kicsinyített mása, a maga sokrétű funkcióiból és építészeti sajátosságaiból (adottságaiból) adódóan olyan kiemelt emlékezési alakzat, mely nem csupán a vallás és a hit, hanem a hitet megtartó és betartó, a hívők közösségét oltalmazó személy jelenvalóságát és állandóságát is reprezentálni hivatott. Ilyen összefüggésben a templom belsejében és a templomkertben található szövegek, feliratok egyszerre teológiai-morális és politikai funkcióval is rendelkeznek.

Sáromberke területén három felekezet temploma található. Kettő közülük (a református és a római katolikus) a települést észak–dél irányban átszelő 15-ös országút mentén, a lakóházak közé ékelve található, a harmadik (az ortodox) pedig a falutól keletre, az Erdőszengyel felé vezető út mentén épült. E három templom közül a református épült a legkorábban (1785-ben)[7], minden valószínűség szerint a település korábbi temploma helyén. Építtetője a könyvtáralapító gróf Teleki Sámuel és felesége, Iktári Bethlen Zsuzsánna.

A település római katolikus temploma – szintén a Teleki család támogatásával – jóval később, a 20. század elején (1905-ben) épült neoromán stílusban, a település keleti szélétől nem messze, az úgynevezett Alszegen. A helyválasztás, valamint az építés kései volta egyaránt helyi társadalmi valóságból eredeztethető. A település római katolikus felekezethez tartozó lakossága nem túl népes, és ez is viszonylag későn telepedett meg Sáromberkén.[8] Elsősorban a Székelyföldről

[1] ASSMANN, Jan 1999, 174.
[2] FEHÉRVÁRI Marcell 2002, 17.
[3] ELIADE, Mircea 1998, 21, Uő. 1999, 53.
[4] ELIADE, Mircea 1999, 66–67.
[5] KESZEG Vilmos 2006, 89.
[6] FEHÉRVÁRI Marcell 2002, 17. A templom helyi társadalmi funkcióiról lásd MUMFORD, Lewis 1985, 289.
[7] Valójában a kérdés ennél sokkal bonyolultabb. Recens építéstörténeti kutatások kimutatták, hogy a templom homlokzatán szereplő évszám nem a templom befejezésének, csupán a mészkőből faragott emléktábla elkészítésének évét jelöli. A templom 1790 őszére vált használhatóvá, de a födém téglaboltozatának elkészítése például csak az évtized második felére készült el. Részletesen lásd ORBÁN János 2005.
[8] Az 1850-es népszámlálási adatok szerint a településnek nincs római katolikus lakossága, s számuk a továbbiakban sem jelentős: 1857-ben 32, 1869-ben 55, 1880-ben 60, 1890-ben 60, 1900-ban 87, 1910-ben 85, 1930-ban 95, 1941-ben 111, 1992-ben 218 római katolikus személy szerepel.

betelepedett és többnyire a Teleki család gazdaságánál munkát vállalt székely családokról van szó, akik a falu alsó végében, az országút mentén állapodtak meg,[9] érthető tehát, hogy templomukat is a település ezen részébe építették fel.

Az ortodox templom épülete az 1993-ban alapított, a maroshévízi Szent Illés rendházhoz tartozó kolostor udvarán áll, és a kolostor többi épületével együtt az 1990-es években kezdték építeni. Bár a település ortodox vallású lakossága elenyésző, a kolostor viszonylagosan nagy látogatottságnak örvend: az ortodox vallásúak mellett más felekezetűek is gyakran felkeresik Maros megye teljes területéről. Ez a népszerűség elsősorban a kolostorban szolgáló papok által végzett mágikus cselekvések, rontás- vagy bajelhárító és konfliktuskezelő tevékenységnek köszönhető.

Mindenek ellenére sem az ortodox kolostor, sem a római katolikus templom nem képes a falu textúráján vagy legalább a mentális térképén belül olyan teret (központot, csomópontot) kialakítani, mint amilyent a református templom teremt. Ez egyrészt az ezekhez a felekezetekhez tartozó lakosság alacsony számával, másrészt az épületek periférikus elhelyezkedésével, nem utolsó sorban pedig az említett egyházak és a helyi gazdasági – később politikai – élet szervezésében betöltött szerepének hiányával magyarázható.

1. A református templom és környezete

A ma látható sáromberki református templomról a 20. század folyamán több hosszabb-rövidebb (le)írás készült, ezek közül néhány nyomtatásban is megjelent. Mózes András egyháztörténész, teológia professzor 1940-ben kezdte el a településre vonatkozó történeti adatok összegyűjtését. Kitartó kutatómunkája eredményeként megközelítőleg nyolcszáz oldal terjedelmű, írógépelt kézirat készült el. Az összegyűjtött anyagot a szerző négy kötetbe rendszerezte, a református egyház és templom történetéhez kapcsolódó anyagot a harmadik kötetbe szerkesztette.[11] Ez utóbbi hét részre tagolódik,[12] a ma is álló református templommal kapcsolatos levéltári adatok bemutatása-rendszerezése a harmadik részben található. A református templom nyomtatásban is megjelent bemutatását ezt követően Nagy Géza, Sáromberke egykori lelkipásztora végezte el az 1994-ben, a falu első írásos említésének 675. évfordulója alkalmából kiadott falumonográfia számára. Nagy Géza – elődjéhez hasonlóan – az egyházközség levéltárában fellelhető és részben már ismert adatokra támaszkodva írta meg összefoglalóját. A templom építéstörténetének vázlata és rövid műszaki leírása mellett kitért a templomi ülésrend, a templomi berendezések (szószék, úrasztala, orgona, nagy- és kisharang), valamint a templomban található emléktáblák és emlékkövek rövid bemutatására is.[13] A templom építéstörténetének, az épületnek a szakszerű leírását, valamint az ide kapcsolódó levéltári adatok széleskörű feltárását 2005-ben Orbán János ilyen előzmények után készítette el. Tanulmányának további érdeme, hogy számos, az építés egyes fázisainak idejére és az építők személyére vonatkozó pontatlanságot, félreértést korrigált.[14]

A település közepén, az úgynevezett Középszegen található egyhajós klasszicizáló barokk templom a maga 32,5 méter összmagasságával a település legmagasabb épülete: a toronytest messze kimagaslik a település házainak sorából és a nemcsak a falu, de a hozzá tartozó határ bármely pontjáról is jól látható, harangjainak hangja a település határának legmeszszibb pontjaira is elhallatszik. A modern idő mindenható szimbólumát, a toronyórát[15] 1918-ban Vay Sándorné patrónusi adományából szerelték fel.[16]

A szó szoros értelmében vett templomkert nem tartozik hozzá. Az épület jobb oldalán, annak tőszomszédságában található az 1913-ban, Csiszár Lajos tervei alapján épült igényes kivitelezésű parókia, a bal oldalán pedig az 1824-ből fennmaradt egykori felekezeti iskola épülete található. A felekezeti iskola épülete – egy fedél alatt – a tanterem mellett az iskolamester lakását is magába foglalta. Az épület 2003 óta a helység néprajzi-falutörténeti múzeumának ad otthont. Mindhárom épület a Teleki család támogató adományai révén, az uradalom felügyelete alatt épült, ugyanakkor a három épület együtt hosszú időn át nem csupán a település szellemi, de a gazdasági-adminisztratív központját is jelentette, s ez utóbbi funk-

[9] A 20. század második felében ez némileg megváltozott. A falu északi részében található, egykor az uradalomhoz tartozó területeket (az almáskert, a lovarda stb.) a helyi tanács felparcellázta, és a katolikus családok egy része itt kapott házhelyet és váltott ki engedélyt családi ház építésére. A faluközponttól sok esetben távol eső házaikat pedig lebontották, néhányat pedig cigány családok vásároltak meg.

[10] Levéltári forrásokból tudjuk, hogy a településnek a 14. században adózó plébánosa – s feltehetően temploma is – volt, valamint azt is, hogy a ma is meglévő templom a régi helyére épült. ORBÁN János 2005. Ebből néhányan (pl. MÓZES András é. n. III, NAGY Géza 1994) azt a következtetést vonták le, hogy a ma is létező templom a település harmadik temploma.

[11] MÓZES András é. n. III.

[12] Az első *Sáromberke község és a vallás*, a második *A református egyház*, a harmadik *A sáromberki lelkészek élete és munkássága*, a negyedik *A sáromberki iskolázás*, az ötödik *A sáromberki református egyház elsőemberei*, a hatodik *A református egyház életének és munkájának anyagi feltételei* és végül a hetedik *A sáromberki református gyülekezet lelkiélete 1840–1940* címet viseli.

[13] NAGY Géza 1994, különös tekintettel a 104–114. oldalakon.

[14] ORBÁN János 2005.

[15] A toronyóra szerepéről lásd MUMFORD, Lewis 1934, 12–18.

[16] ORBÁN János 2005, 189.

ció sok szempontból ma is ezekhez az épületekhez és az épületekben zajló tevékenységekhez kapcsolódik. Szoros összetartozásukat, térszervező erejüket tehát egyrészt a támogatást nyújtó Teleki család, másrészt a működésüket felügyelő református eklézsia biztosította, biztosítja. „Ez a templom – írja Nagy Géza református lelkipásztor –, mint a falu »nyele«, erős kötésekkel kapcsolódik a kastélyhoz. Nem sajátságos és nem egyedülálló jelenség. Egyik esztendőben a templom padlásán ugyanolyan címeres-koronás jegyű téglát találtunk, mint amilyennel a marosvásárhelyi Teleki-téka egyik részének padlózata van kirakva. A falak, a kegyszerek, az emléktáblák mind-mind a Teleki család védő és fenntartó kezeire mutatnak. Úgy is mondhatnánk, hogy »kéz a kézben«, mindig is az adott kor történelmi determináltságában."[17] Egy másik helyen pedig: „templom, parókia, iskola. Mint két szárnyát kitartómadár, amely száll a történelem felhői alatt, száll a légben, az ég fele tart, de egy pillanatig sem veszi le tekintetét arról a földről, mely hazája. [...] A régiek azt mondták, hogy a templom a falu nyele s e körül ott őrködik két ember, akire nagyon sok bízatott: a pap s a mester. A parókia és az iskola."[18]

A három épület és a hozzájuk tartozó elkerített terület nem csak a falu terében, hanem a kollektív memóriában is szoros egységet alkot. Főleg a kisebbségi sorba taszítást követően ez a hely képezte a nemzeti identitás megőrzésének és kinyilvánításának, valamint a nemzeti múlt emlékezetben tartásának legfontosabb színterét. A román hatalom alatt a vallásos ünnepek alkalmával rendezett ünnepségek (versmondás, betlehemes- és pásztor játék) mellett a március 15-e vagy az I–II. világháború hősi halottainak emlékére szervezett események is a templom falai mögé vonultak vissza a nyilvánosság és az államhatalom intézményiek szeme elől, és ez a szokás az 1989-es változásokat követően is tovább élt.

A régi temető kidöntött 31 fejfáját, melyek közül néhányon az írás is egészen jól olvasható volt, az 1980-as évek elején az akkori lelkipásztor szintén a templomkertbe, a templom északi falának tövébe helyezte el, pontosabban állította ki, azzal a céllal, hogy megóvja őket az ártó kezektől, de egyúttal láthatóvá is tegye a hívek, illetve a településre látogatók számára.[19]

A templom körül található kerítés védő-elrejtő funkciója az 1989-es eseményeket követő időszakban is megmaradt. A falu első írásos említésének 675. évfordulója alkalmával, a templomépítő és könyvtáralapító gróf Teleki Sámuel emlékére készített mellszobor szintén a templomkertben, annak oltalmában került felállításra 1994-ben.

2007-ben a parókia és a templom előtt húzódó kerítést felújították, a kaput elbontották és helyére egy nyárádmenti fafaragótól rendelt székelykaput állítottak. Ez volt az utolsó olyan építmény, mely a hely szimbolikáját, nemzeti, vallási és morális üzenetét újabb elemekkel bővítette.

A templom köré szerveződő tér tagolásának szempontjából említést érdemel a templom előtt található hárs és a két vadgesztenyefa, melyeket az 1896-os millenniumi ünnepség alkalmával ültettek el a település fiataljai a helyi tanerők vezetésével. Ezek olyan utcabútorok, melyek nem vizuális egyediségük, sokkal inkább sajátos funkciójuk, szimbolikus jelentéseik révén emelkednek ki a környezetükből. Mivel a nemzeti múlt részét képezik, szignifikáns pontként szerepet játszanak a hely meghatározásában és az időben, a nemzet idejében való tájékozódásban.

2. Írott szövegek a református templomban és környékén

Az első, még a templom megépülését megelőzően elhelyezet felirat a templom északnyugati sarkában elhelyezett alapkövön található. Bár méretei ismeretlenek, a felirat szövegét az akkori lelkész feljegyezte a Liber Ecclesiae Saromberkiensis 63. oldalán. A feljegyzés szerint a felirat szövege a következő:

DEO ADORANDO SAM. S.R.I.C. TELEKI
SUSANN. C. BETHLEN. CONJUGES
DOMINIC
ET MARIA CARISS. PIGNOR A POSUERUNT.
A O MDCCLXXXIV. D. XVIII. JULII.[20]

A templom bejárata a nyugati oldalon, a főhomlokzat középtengelyében elhelyezkedő kapuzat alatt található. A kapuzat koronapárkányzata felett található valutadíszekkel lezárt mező mészkőtáblája a következő latin nyelvű feliratot tartalmazza:

AEDEM. HANC.
DEO. AETERNO.
CREATORI. REDEMTORI. SACRIFICATORI.
SACRAM.
RELIGIONIS. ERGO.
AFUNDAMENTIS. EXCITARUNT.
REBESQE. DIVINIS.
SECUNDUM. DEI. VERBUM.
ET. FORMULAM. FIDEI. ECCL[ESIAE].
HELVET[ICAE].

[17] NAGY Géza 1994, 104.

[18] Részlet. Elhangzott 2003. augusztus 30-án a helyi néprajzi-falutörténeti múzeum megnyitóján.

[19] Nagy Géza nyugalmazott lelkipásztor szóbeli közlése (2001).

[20] Magyarul: „Istennek dicsőségére S.R.I.C. Teleki Sámuel G. Bethlen Mária Domokos és Mária kedves gyermekeik tették le. 1784. év július 28. napján." Lásd NAGY Géza 1994, 112, MÓZES András é. n. IV, 16–17.

FACIENDIS.
SAMUEL S[ACRI]. R[OMANI]. I[MPERII].
COM[ES]. TELEKI DE SZEK.
ET. CONJUX.
SUSANA. COM[ITISSA]. BETHLEN. DE.
IKTAR.
A[NNO] AE[RE]. CHR[ISIANAE].
MDCCLXXXV.[21]

Ugyancsak a templom nyugati oldalán, a bejárat mellett, jobboldalt háromnyelvű (román, magyar és német) felirat jelzi a templom műemlék voltát. Alatta a falu fennállásának 632. évfordulója alkalmával elhelyezett emléktábla a következő szöveggel:

RÓMAI SZENT BIRODALMI GRÓF
SZÉKI TELEKI SÁMUEL 1739–1822
KANCELLÁR, A MAROSVÁSÁRHELYI
TÉKA ALAPÍTÓJA, AZ ERDÉLYI
MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG, EGYHÁZAK
ÉS ISKOLÁK PÁRTFOGÓJA EMLÉKÉRE
ÁLLÍTTATTÁK A FALU LAKÓI
1994. MÁJUS HAVÁBAN

Belépve a templombelsőbe, a torony alatti előtér keleti oldalán a templomhajóba vezető ajtó felett a következő felirat áll: JÓL TETTED, HOGY ELJÖTTÉL. 2001-ben a szószék jobb oldalán, a gyülekezettel szemben hirdetőtáblát helyeztek el DICSÉRETEK felirattal, melyen az istentiszteletek alkalmával énekelt templomi énekeket, azok sorrendjét tüntetik fel. A szószék felett a református címer pelikánját mintázó falvédő található a következő felirattal: Dicsérjétek az urat. Alatta készítőjének monogramja (V[ajda]. Zs[uzsánna]. Fr[ici].).

A szószék bal oldalán található a pap padja, melynek támlájára elhelyezett emléktáblán a következő felirat található:

HA ISTEN VELÜNK, KICSODA ELLENÜNK.
ROMA 8. 31.
2004-BEN A ZOLTÁNI CSALÁD AMERIKÁBÓL FELÚJÍTTATTA SÁROMBERKE REFORMÁTUS TEMPLOMÁNAK FABERENDEZÉSÉT ÉTFALVI-ZOLTÁNI K GÉZA ÉS FELESÉGE NEMES SZENTGYÖRGYI JUDIT EMLÉKÉRE.
ÜZENEM A HÁZNAK MELY FELNEVELT:
HA EGYENLŐVÉ TESZIK IS A FÖLDDEL
NEMZEDÉKEK ŐRVÁLTÁSAIN
JÖNNEK MAJD ÚJRA BOLDOG ÉPÍTŐK
ÉS KIÁSSÁK A FUNDAMENTUMOT.
S AZ ERKÖLCS ŐSI HÓFEHÉR KÖVÉRE,
EMELNEK FALAT, TETŐT, TEMPLOMOT.
WASS ALBERT: ÜZENET HASA.

Tőle balra zászlótartó állvány, benne az egyházi kórus régi és új zászlója, ez utóbbira a kórustalálkozók alkalmával készült feliratos szalagok is rá vannak kötve.

Erdély-szerte elterjedt az a megoldás, hogy a kisebbségi lét jeles személyiségeinek, eseményeinek emléket állító emlékműveket a templomok vagy a templomkertek oltalma alá helyezi a közösség. Az I. világháború halottainak emléktábláját az egyház a gyülekezet adományaiból állíttatta.[22] Az emléktábla a templom déli falának felezőjén van elhelyezve. Márványból készült, mérete 174 × 56 cm. A fejdíszt nyitott könyvet tartó, harsonát zengő angyal, dombok mögött felkelő nap, földre hullott zászló és sisak, valamint széttört szekérkerék aranyozott vésete képezi. Szövege a következő:

„A. B[oldog]. f[eltámadás]. R[eménysége]. A[latt]. Sáromberki református Egyházközségünknek az 1914–18-i világháborúban hősiesen elhalt fiai." Alatta negyven név, melyek közül az utolsó utólag, az 1960-as években került fel az emléktáblára.[23] A felsorolást a bibliából vett idézet zárja: „Ezek azok, akik jöttek a nagy nyomorúságból... és eltöröl isten az ő szemeikről minden könnyet. Jól vagyon, mindenható isten, igazak és igazságosak a te ítéleteid".

A II. világháború halottainak emléktáblája a templom északi falának felezőjén van elhelyezve. Fekete, csiszolt gránit, mérete: 115 × 63 cm. Fejdíszként csupán egy szál négy sziromlevelű egyszerű virág van rávésve. Alatta bibliai idézet és Bajza József *Apotheosis* című versének részlete olvasható:

Lukács X: 20. A ti neveitek fel vannak írva a menyben. 1940–944.
Nyugosznak ők a hősfiak
Dúló csaták után,
Nyugosznak ők sírjok felett
Zöldell bokor, virány;

[21] Magyarul, a rövidítések feloldásával: „A vallásnak, az örökkévaló, teremtő, megváltó, megszentelő Isten számára szentelt ezen templomát annak okáért alapjaiból felemelték és az istentiszteletnek, az Isten igéje és a helvét eklézsiák hitvallása szerinti végzésére örök időkre felajánlották római szentbirodalmi széki gróf Teleki Sámuel és felesége Iktári Bethlen Zsuzsánna, Krisztus urunknak 1785-ik esztendejében." Közli: MÓZES András é. n. IV, 17; NAGY Géza 1994, 113; ORBÁN János 2005, 176.

[22] A gyülekezet az adományokat eredetileg a világháború ideje alatt elkobzott kisharang pótlása érdekében gyűjtötte össze, de a bizonytalan gazdasági helyzet következtében mire a pénz összegyűlt, annyira elértéktelenedett, hogy nem fedezte a harangöntés költségeit. Ekkor született meg az emléktábla állításának gondolata. Zoltáni Pál az eseményről a következőket írja az ARANYKÖNYVbe: „Megérlelődött a gondolat: hadi célra vitték el a harangot – a háború borzalmaiban pusztult el 39 derék fia egyházunknak: a közös veszteség összekapcsolta a harangszerzés és a háborúban elhaltak és idegen hantok alatt pihenő testvéreink emléke megörökítése gondolatát." Sáromberki Református Egyházközség Levéltára I/28, 193 old.

[23] NAGY Géza 1994, 113.

Márványlapokra tettöket
Örök betűivel
A történet komoly szavú
Múzsája vési fel."

Az idézet alatt két oszlopban 33 név szerepel. Az első világháborús emléktáblától eltérően itt a felsorolásban a katonai veszteségek mellett a polgári áldozatok is szerepelnek. Az emléktábla alján az emlékállítók névsora szerepel:
„Emléküket Megörökítette:
FÜLÖP ISTVÁN F. Sáromberke
FÜLÖP ISTVÁN Régen
FÜLÖP ISTVÁN Marosvásárhely
SZŐCS JÁNOS Iszló".

A szószék előtt áll az úrasztala, melyet Elek János műasztalos készített Marosvásárhelyt. A tölgyfából készült asztal lábán a következő felirat található: „A sáromberki ref[ormátus] nőszövet[ség] ajándéka 1928. dec. 9." Fölötte egy kis rézlap van az asztalhoz erősítve, melyen ez áll:
JOAN ELEK JÁNOS
TÂMPLAR DE LUX – MŰASZTALOS
TÂRGU MUREŞ – MAROSVÁSÁRHELY
STRADA CĂLĂRAŞILOR 19
(KOSSUTH UTCA).

A toronytest köré épített karzaton található az 1855-ből származó, Schneider Károly brassói mester által készített nyolcoktávú orgona. Homlokzatán faragott és aranyozott betűkkel, fából készült emléktábla őrzi a legutóbbi felújítás emlékét: „2003 májusában felújíttatta / az orgonát étfalvi Zoltáni K Géza és / felesége nemes Szent-Györgyi Judit / emlékére Amerikából a Zoltáni család".

Az orgona falán, a fújtatón, valamint a padok imatartóin számos karcolás található. A frissen konfirmált fiatalok ezekre a felületekre vésték/vésik fel nevüket, konfirmálásuk évét, sok esetben a napot és a hónapot is. A konfirmáció rítusának effajta megörökítésére nézve nem alakult ki egységes eljárás a fiatalok körében. Vannak generációk, amelyek egy személyt bíznak meg a névsor elkészítésével, mások egyénileg végzik el a megörökítést. Az egyház ezt a fajta „hagyományos" rongálást megtűrte/megtűri, csupán a túlkapásokat tette/teszi szóvá a gyülekezet körében. Az elmúlt években végzett javítások során a padokat, valamint az orgonát újrafestették, a régi karcolások szövege így nehezen olvasható, a halványabb vésések pedig teljesen eltűntek.

A nagyharang Sáromberke legrégibb helyben őrzött tárgyi emléke. Még az előző, középkori templomból maradt ránk, átvészelve az évszázadok harangpusztító akcióit. Felirata sokáig ismeretlen volt, a régi leltári iratokban még úgy szerepel, mint „megfejthetetlen latin betűs matrikulás felirat a XIV. századból". A szöveget 1977-ben Kovács András művészettörténésznek sikerült megfejtenie. A szövegről ezt írja: „a sáromberki harang feliratának betűi helyes állásúak, csupán a szöveg olvasási iránya változott meg azzal, hogy az öntő elfelejtette megfordítani a szavakon belül a betűk sorrendjét. Az egész szöveg tükörképe, jobbról balra olvasható tehát a helyes megértéshez".[24]
1 sor: AVEH MAD ATSE SUTCAF OMOH
SUED ECAPNI SINEU XER SUTSIRC O
2. sor: MM ANAS

feloldása:
1 sor: O CRISTUS REX VENIS IN PACE DEUS
HOMO FACTUS EST ADAM HEUA
2 sor: SANCTUS AMEN – a rövidítések feloldásával (?)

A kisharang
„OH JŐJJ EL DICSŐSÉG KIRÁLYA"
SÁROMBERKI REF[ORMÁTUS]. HÍVEK
ADAKOZÁSÁBÓL 1928
ÖNTÖTTE: OSZKÁR K CUGIRON

A templom és a torony több alkalommal is nagyobb felújításra szorult, ezek alkalmával a toronygombban emlékiratot helyeztek el. Az első emlékirat, amelyről tudomásunk van, 1928-ból származik,[25] tartalmára és az elhelyezés körülményeire vonatkozóan azonban nincsenek adataink. A következő emlékirat elhelyezésére 1986-ban került sor. Ekkor a toronygombba a Dr. Mózes András által írt falutörténet rövidített (12 gépelt oldal) változatát helyezték el. Az aktusról az egyházi levéltár nem őriz leírást,[26] az említett szöveg másolata azonban megtalálható nemcsak az egyházi levéltárban, hanem egyes családok tulajdonában is. Az utolsó emlékirat elhelyezésére pedig 2009-ben került sor. Ez utóbbit – a korábbi gyakorlattal ellentétben – a templomtető keleti végén található kisebbik gömbbe helyezték el. Az emlékirat a lelkipásztor, az egyházi elöljárók, a felújítást végző mesteremberek névsorát, valamint keltezést tartalmaz.

A templomtorony alatti előtér északi oldalán található fülkében a 20. század elejéig könyves szekrény állt, itt tárolták a szertartások alkalmával használt szent könyveket, egyebek között a *Váradi Biblia* egy példányát. Ezeket a későbbiekben a parókiára költöztették át.

A templom északi oldalán, a parókia udvarán 1994-ben, a falu nevének első írásos említésének

[24] Idézi NAGY Géza 1994, 109.

[25] Az egykori lelkipásztor, Zoltáni Pál levele alapján. Idézi MÓZES András é. n. III, 140.

[26] A gombiratról Nagy Géza nyugalmazott református lelkipásztor szóbeli közlése nyomán van tudomásom.

675. évfordulója alkalmával rendezett ünnepség keretei között, a templomépítő Teleki Sámuel kancellár emléke előtt a közösség egy, a kancellárt ábrázoló mellszobor elhelyezésével tisztelgett. A bronzból készült szobor hátoldalára erősített réz lemezen a következő felirat olvasható:

„Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét ámbár Napja múl,
hanem lerázván azt mi benne földi,
egy éltető eszmévé finomul,
Mely fennmarad, s nőttön-nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik,
Melyhez tekint le az utód erénye,
Óhajt, remél, hisz és imádkozik".

A Tudományszerető, az egyházakat, iskolákat alapítványaival támogató, az 1794-i utrechti biblia költségeit fedező, marosvásárhelyi könyvtárat a közhasznára bocsátó Sáromberki Egyházának templomot építtető Erdélyi főkancellár széki gróf Teleki Sámuel emlékének.

„mert ahol van a ti kincsetek,
ott van a ti szívetek is."
/Máté 6. 21./

Állíttatott az 1996-os millecentenáriumi év augusztusában, sáromberkiek és Sáromberkéről elszármazottak anyagi hozzájárulásával Vayda Domokos és Fülöp Zoltán kezdeményező akaratával, Nagy Géza lelkipásztorságában.

Alkotta Jorga Ferenc

Magyarrégen".

Az 1950-es években Sáromberkén több gazdát, közöttük a helyi református lelkészt is, kulákká nyilvánították. Így került a templom melletti parókia falára az ITT KULÁK LAKIK! / AICI LOCUIEŞTE CHEABUR! piros betűs felirat. Bár a későbbiekben lemeszelték, a felirat sokáig kibetűzhető maradt. A 2003 nyarán végzett felújítás alkalmával a feliratról eltávolították a mészréteget, az elhalványuló betűket újrafestették.

A templom déli oldalán található az 1824-ben épített egyházi iskola. A homlokzatába épített gerendába a következő felirat van bevésve: In complementum paternae Dispositionis C[OMES] F[RANCISC] T[ELEKI] A[NNO] D[OMINI] MDCCXXIV.

A paplak kerítését 2005-ben felújították, kapuját székelykapura cserélték. A bejárat fölött egy idézet olvasható: MENJETEK BE KAPUIN HÁLAADÁSSAL, UDVARÁBA DÍCSÉRETTEL. ZSOLTÁR 100. 4. A gyalogkapu felett pedig: ISTEN SEGEDELMÉVEL ÁLLÍTTATTA A SÁROMBERKI REFORMÁTUS GYÜLEKEZET 2005. A készítők neve az udvar felőli oldalon van bevésve: „Készítette: Nyulas Zoltán és Nyulas István Nyárádremete".

3. A református templom köré csoportosuló szövegek funkciói

A templom külső vagy belső terében megjelenő, hosszabb vagy rövidebb ideig jelen levő szövegek, feliratok műfajuk és funkciójuk szerint két nagy csoportba sorolhatók. Legjelentősebb részük megemlékező felirat, emléktábla. De még a gyakorlati céllal készült feliratok egy része is, mint az úrasztalának talpazatára felerősített „névjegy" (az asztalos nevét és lakcímét tartalmazó rézlap) is rendelkezik kommemoratív funkcióval. A megemlékező feliratok legkorábbi darabjai a templom és berendezéseinek építésére, javítására, valamint az építkezések, javítások megrendelőire és kivitelezőire való emlékezést szolgálja. Másik részük a település történetének tragikus eseményeire és azok áldozataira emlékeztet. Jelentős részük pedig az egyéni élet átmeneti rítusának (konfirmáció) időpontjára emlékezik. A megemlékező funkciót az emlékezési alakzat anyagválasztása is érzékelteti: 3 emléktábla márványból, három fából, kettő mészkőből, kettő rézből és egy bronzból készült. Emellett megemlékező funkcióval rendelkezik a paplak kapujának felirata, az úrasztalán és a kisharangon található felirat, valamint a 2009-ben elhelyezett toronygombirat szövege is. Ezek a szövegek a nyilvánosságnak készültek, jól látható helyen[27] találhatók, elhelyezésükre nyilvánosan, ünnepélyes ceremónia keretei között került sor. Elhelyezésükről, tartalmukról nem egyszer egyházi döntés és ezeket igazoló iratok készültek, őrződnek.

Az emléktábla azért van, azért hozzák létre és helyezik el legtöbb esetben jól látható helyre, hogy naponta észrevegyük és emlékezzünk általa az elődökre, azok tetteire. Az emléktábla így a múltat, az elődök tetteit nem csupán megőrzi, de az olvasás, sőt az egyszerű szemlélés révén is folyamatosan a jelen részévé avatja, a jelenben tartja. Ezzel szemben a toronygombirat időkapszula, mely megőrzi ugyan az időt (a múltat), de ez csak sokkal később válik láthatóvá, akkor, mikor az iratban szereplő személyek elhalnak és az irat elhelyezését kiváltó esemény kivész a közösség emlékezetéből. Helyi értéke éppen abból adódik, hogy felnyitása valami olyasmit tár a közösség elé, ami hosszú időn keresztül nem volt hozzáférhető, amiről sokáig nem volt tudása. Ezért – bár mindkét esetben történelemképzésről van szó – alapvető különbség közöttük, hogy előbbi a múltat, a kezdetet folyamatosan felmutatja, míg utóbbi megteremti azt éppen a jövőbeli olvasóval való számolás révén.

A harmadik kategóriába tartozó megemlékező feliratok ezekkel ellentétben titokban, a közösség tudta

[27] Ennek ellenére kettő közülük, a templom építésének kezdetén elhelyezett alapkő, valamint a templomtorony gombjába elhelyezett emlékirat nem látható, szövege csak az egyházi iratokból ismert.

nélkül készültek. Ez a típus az emlékállítást erőteljesen perszonalizálja. Ennek megfelelően a hely megválasztása és a kivitelezés minősége is esetleges. Egyesek jól látható helyen, az orgona falán vagy a padok imakönyvtartóira kerültek, mások rejtőzködőbbek, a toronyba vezető lépcső falán vagy az orgonát működtető fújtató szerkezetén találhatók. Ezek a megtűrt szövegek közé tartoznak, melyek ugyan nem sértik a helyhez kapcsolódó ideológiákat, nem lázadó szövegek, de mégiscsak agressziót hajtanak végre környezetükön. Míg az előző kettő a hatalomra valamint a nemzetre, ez utóbbi a kisemberre emlékeztet. Azáltal viszont, hogy ugyanabban a kulturális környezetben jelennek meg, mint az előbbiek, a kisember történetét az egyházi és/vagy nemzeti történelemmel kapcsolják össze.

A szövegek másik része normatív funkcióval készült felirat, mely elsősorban az egyház ideológiáját hivatott megjeleníteni és közvetíteni. A templom bejárata, a paplak kapuja fölött található feliratok, a nagyharang latin nyelvű felirata, valamint a templomi textíliák szövegei a normatív szövegek tiszta változatai. De az emléktáblákon található bibliai idézetek és irodalmi szövegrészletek szintén ilyen funkciót is betöltenek.

Jan Assmann írja, hogy minél messzebb megyünk vissza az időben, annál nehezebb megkülönböztetni a vallási és a politikai intézményeket.[28] Ez a paraszti közösségek esetén némi megszorítással még a 20. század elején is igaznak bizonyult. Jobbágyfalu lévén, a sáromberki társadalom életét hosszú időn keresztül a földesúr rendeletei határozták meg, melynek szócsöve nem egy alkalommal az egyház és a szószék volt. A templom nemcsak szent tér kijelölője, a patrónus jelenvalósága a templom által biztosított. Ennek megfelelően a templom környékén tömörülő feliratok is ezt tükrözték vissza. Az emlékiratok nemcsak az építés idejére és az építtetőre emlékeztetnek, hanem az építtető hatalmára is. Ezek a feliratok több mint két évszázadon át reprezentatív nyilvánosságot[29] teremtettek, a reprezentatív beszéd[30] részét képezték. Kommunikációelméleti megközelítésben ez rituális vagy expresszív kommunikációs modellként írható le, mely „a közösség tagjai által osztott közös szemléleten és érzelmeken nyugszik."[31] Emelkedettség jellemzi, kommunikációs értéke maga a kommunikációs aktus.

4. Összefoglalás

A 20. század végére két nagyobb, rendszeresen használt nyilvános tér (terület) látszik kirajzolódni a település textúráján belül, melyek között valamelyes funkciómegoszlás is tapasztalható. Ezen belül a református templom középpont köré szerveződő tér a szakrális – vallásos és nemzeti – ünnepségek (szín)tere, ahol az írás elsősorban kommemoratív és rituális/ritualizált funkcióval rendelkezik. A templomtér tehát a kulturális emlékezés tere.

Ebben a szakrális térben megjelenő írott tartalmak egyensúlya tematikai disztribúció és intenzitás szempontjából az elmúlt század során többször is megváltozott. A vallásos tartalmak mellett a templomtér feliratai a 18. század végétől (az új református templom megépülésétől számítva) a település patrónusainak, a Teleki család tagjainak, a falut és az egyházat támogató tetteinek állítottak emléket. A második világháború idején (1940–1944) a közteret a nemzeti eszmék uralták. A bevonuló magyar csapatokat a templom előtt díszkapu fogadta, melyre Horthy Miklós kormányzó arcképe mellé kétoldalt a magyar címer került. Alatta az ISTEN HOZOTT! felirat volt olvasható. Az 1950–1960-as években a hatalomra került kommunista párt propagandaszerkezete teljesen kisajátította a nyilvános teret.[32] A nemzetiségi és vallásos tartalmak exkommunikálásának alkalmai a magántérbe, valamint a templom falai mögé húzódtak vissza.

A múlt megőrzése a helyi társadalmak szívügye, olykor létkérdése, és a kisebbségi léthelyzetben ez fokozottabban igaz. A múlt minden darabjának felkutatása és felmutatása az „itt voltunk", illetve a „mi voltunk itt előbb" bizonyítása jegyében zajlik. Az önmeghatározás és a műemlékvédelem nemcsak összetartozik, hanem szinte egyet is jelent. A posztkommunista időszakban az emlékállítás és az örökségalkotás folyamatának felerősödésének lehettünk tanúi. Míg a kommunizmus idején csupán egyetlen emléktábla készült, anélkül, hogy elhelyezése alkalmával avató ünnepséget szerveztek volna, addig az 1989-es fordulatot követően több emléktábla vagy emlékező felirat elkészítésére, elhelyezésére is sor került a templomban és környékén.

A települések, főleg a városok tereiben már az ókortól rengeteg felirattal találkozhatunk.[33] A városban megjelenő sokféle felirat nyitott könyvként való értelmezésének lehetőségére Georges Jean hívja fel a figyelmet.[34] Száraz György pedig budapesti példán mutatta be, hogy a város nyilvános tereiben, az épületek falain, szobrok talapzatain, emléktáblákon, sírköveken, hirdetőtáblákon milyen olvasmányokat kínál. Szerinte ezek között a történelmi olvasmánytól az erotikán, a pornón és a krimin át

[28] ASSMANN, Jan 2008, 17.
[29] A reprezentatív nyilvánosság nem társadalmi terület, hanem státuszismertető jel. HABERMAS, Jürgen 1999, 57.
[30] ASSMANN, Jan 2008, 44.
[31] TERESTYÉNI Tamás 2006, 230–231.
[32] GAGYI József 2009, 103–104.
[33] PETRUCCI, Armando 1993, 1–15.
[34] JEAN, George 1991, 132–134.

a szórakoztató lektűrig minden megtalálható.[35] Sáromberke esetében a templomtér feliratai a fentiek mellett leginkább vallásos és erkölcsi normatív textusként, valamint a kisebbségi sors narratívumaiként olvashatók.

Vajda András – A Hagyományos Kultúra és Művészeti Oktatás Maros Megyei Központja, Marosvásárhely; vajdandras@yahoo.com

Irodalom

ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban,* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
2008 *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában,* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 215–239.
ELIADE, Mircea
1998 *Az örök visszatérés mítosza*, Európa Könyvkiadó, Budapest.
1999 *A szent és a profán,* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
FEHÉRVÁRI Marcell
2002 *A modern nagyváros metafizikája. Egy kísérlet a városantropológia hazai kezdeteihez,* MTA Politikai Tudományok Intézete – Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.
GAGYI József
2009 *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez,* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
HABERMAS, Jürgen
1999 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása,* Osiris Könyvkiadó, Budapest.
JEAN, Georges
1991 *Az írás, az emberiség emlékezete,* Park Kiadó, Budapest.
KESZEG Vilmos
2006 *Egy Hir adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiratok,* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
MÓZES András
é. n. *Adatok Sáromberke történetéhez I–IV*, Kézirat, Sáromberki Református Egyházközség Levéltára, Jelzet: 466, 467, 468, 469.
MUMFORD, Lewis
1934 *Technics and Civilization,* Harcourt, Brace & Co, New York.
Forrás: http://www.uiowa.edu/~c036001a/mumford.html (Utolsó letöltés 2011. 05. 16.)
1985 *A város a történelemben,* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
NAGY Géza
1994 A sáromberki református egyházközség élete, in: Uő: *Sáromberke 1319–1994*, Sáromberke, 70–145.
ORBÁN János
2005 A sáromberki református templom építéstörténete, in: Kovács Zsolt (szerk): *Erdély XVII–XVIII. századi építészetének forrásaiból,* Scientia Kiadó, Kolozsvár, 169–210.
PETRUCCI, Armando
1993 *Public lettering: script, power, and culture,* The University of Chicago Press, Chicago.
SZÁRAZ György
1971 Feliratok Budapesten, *Folcloristica,* 1, 387–395.
TERESTYÉNI Tamás
2006 *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig,* Akti Typotex, Budapest.

[35] SZÁRAZ György 1971, 387–395.

Scrisul în spațiile sacrale în Dumbrăvioara (județul Mureş)

(Rezumat)

Studiul analizează inscripțiile din jurul, de pe fațada şi din spațiul interior al unei biserici reformate dintr-o localitate din județul Mureş. Studiul clasifică inscripțiile aflate aici în două tipuri, pe baza originii şi funcțiilor lor. Identifică pe de o parte inscripții comemorative care au funcție evocativă, pe de altă parte altele care au un rol normativ. În ansamblu inscripțiile incintei bisericii conțin în primul rând mesaje religioase şi morale, dar pot fi citite şi ca narativele destinului existenței minoritare.

Uses of Writing in the Sacral Space(s) of Sáromberke (Dumbrăvioara, Mureş County)

(Abstract)

This study analyzes the inscriptions around, on the façade and in the interior of a Calvinist church in a village in Mureş County. The analysis classifies these inscriptions in two basic categories according to their origin and their functions. It identifies on the one hand memorial inscriptions with commemorative function, on the other hand texts with normative function. In sum, the inscriptions from the church space contain primarilz religious and moral messages, but they can be interpreted also as the narratives of minority-existence.

1. ábra A sáromberki református templom és környéke délnyugati irányból

2. ábra A 2007-ben állított székelykapu

3. ábra Az 1950-es években a paplak falára felfestett megbélyegző felirat a feltárás után

4. ábra A református templom kapuzata

5. ábra Az I. világháború hősi halottainak emlékére állított márványtábla a templomhajó északi falán

6. ábra A II. világháború áldozatainak emlékére állított márványtábla a templomhajó déli falán

7. ábra A pap padjának támlájára 2004-ben, a Zoltáni család emlékére elhelyezett emléktábla

8. ábra A szószék és a jobb oldalán található hirdetőtábla

9. ábra A templomhajóba vezető ajtó fölött található felirat

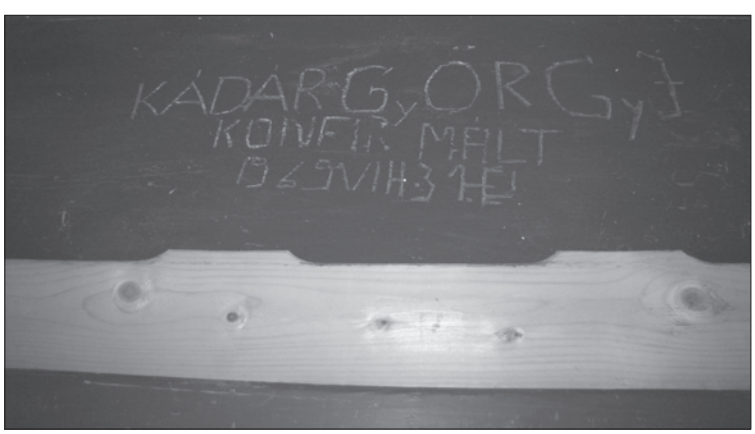

10. ábra Az orgona fújtatójának oldalán található feljegyzések egyike